

Хейлік В. В.,

*старший викладач кафедри адміністративного і кримінального права
Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара*

**ОБ'ЄКТ ЗЛОЧИНУ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ:
ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ**

**THE OBJECT OF THE CRIME IN CRIMINAL LAW:
THEORY AND PRACTICE OF LAW ENFORCEMENT**

У статті досліджуються точки зору вітчизняних і зарубіжних науковців щодо поняття об'єкта злочину в кримінальному праві, розглядаються проблемні питання тлумачення та використання на практиці цієї кримінально-правової категорії.

Ключові слова: злочин, загальний об'єкт злочину, безпосередній об'єкт злочину, суспільні відносини, майно.

В статье исследуются точки зрения отечественных и зарубежных ученых относительно понятия объекта преступления в уголовном праве, рассматриваются проблемные вопросы толкования и использования на практике этой уголовно-правовой категории.

Ключевые слова: преступление, общий объект преступления, непосредственный объект преступления, общественные отношения, имущество.

The article investigates the point of view of domestic and foreign scientists concerning the concept of an offence in criminal law, considers issues of interpretation and use in practice of this criminal legal category.

Key words: crime, general object of the crime, direct object of the crime, public relations, property.

Об'єкт злочину вивчається в Загальній частині кримінального права як один з елементів складу злочину, а також у курсі Особливої частини як обов'язковий елемент складів конкретних злочинів. Учення про об'єкт має також важливе значення для розуміння курсу кримінального процесу про доказування та докази, оскільки він (об'єкт) і його ознаки входять до предмета доказування за кожною кримінальною справою.

У цілому вчення про об'єкт злочину є одним із головних розділів науки кримінального права. Його дослідження посідало завжди провідне місце як у теорії, так і в практиці, оскільки має визначальне значення для оцінки суспільної та юридичної сутності злочину, тяжкості заподіяної злочином шкоди, кваліфікації діяння та вирішення інших практичних завдань.

На жаль, існує істотне протиріччя між увагою до «вчення» та «вивчення» об'єкта злочину. Так, як уже зазначалося, об'єкт злочину ніколи не був позбавлений уваги вчених у галузі кримінального права. Протягом майже двох століть ученими різних країн досить повно та ґрунтовно розроблено загальне вчення про об'єкт злочину. Неоціненний вклад у дослідження цієї проблеми зробили німецькі вчені (А. Фейербах, К. Біндинг, Ф. Ліст), видатні представники російської школи права (Н.С. Таганцев, Н.А. Лохвицький, В.М. Хвостов, А.Д. Марголін, Ф.В. Тарановський), які на зламі віків (XIX та XX ст.) своїми дослідженнями в цій (і не тільки) сфері навіки вписали своє ім'я в історію становлення теорії кримінального права. Серед їх послідовників, які досліджували цю проблему в післявоєнні роки, варто назвати таких: П. Велзел, Л. Гардоцкі, К. Кенні, Н.Д. Дурманов, Н.И. Загородников, В.Н. Кудрявцев, Г.Л. Кригер, Б.С. Никифоров, Б.Л. Фролов, Д. Шуберт, І. Реннеберг, Л.А. Піонтковський, Я.М. Брайпі та інші. У наш час продовжують працювати над об'єктом злочину такі вчені, як Е.І. Каїржанов, В.К. Глисин, П.І. Коржанський, В.Я. Тацій, С.Б. Гавриш, П.С. Матишевський, Є.В. Фесенко, А.І. Бойцов та інші [4, с. 11–26].

Очевидно, що така пильна увага до дослідження об'єкта злочину пов'язана з його надзвичайною важливістю в загальній системі законодавства. Однак окреслена важливість теми об'єкта злочину не знаходить відповідного якісного та кількісного вираження в підручниках із кримінального права, що використовуються вищими навчальними закладами під час підготовки фахівців у галузі кримінального права.

Таким чином, головні питання вчення про об'єкт злочину (на що посягає злочин, чому він заподіює шкоду, що охороняє кримінальний закон) не тільки не вирішуються, а й ще більше заплутуються, ускладнюючи як процес вивчення кримінального права загалом, так і об'єкта злочину зокрема.

Тому існує необхідність шляхом аналізу поглядів науковців-фахівців у галузі кримінального права розібратися в тому, що ж саме розуміється під об'єктом злочину та в чому полягає проблема його визначення й застосування на практиці.

Загалом наукове визначення поняття злочину з вказівкою на об'єкт його посягання наука кримінального права дала лише в другій половині XX ст. В.Я. Тацій зазначає: «Радянська теорія кримінального права із самого початку свого існування дотримується положення, згідно з яким об'єктом злочину є соціалістичні суспільні відносини» [8, с. 6]. Аналогічне визначення об'єкта злочину застосовується нині і в нашій [6, с. 88], і в закордонних правових системах [1, с. 106; 4, с. 13]. Таким чином, під об'єктом злочину розуміють суспільні відносини, що охороняються кримінальним законом.

Всесвітня інтернет-енциклопедія «Вікіпедія» дає таке визначення суспільним відносинам: «...відносини між соціальними суб'єктами щодо їх рівності та соціальної справедливості в розподілі життєвих благ, умов становлення та розвитку особистості, задоволення матеріальних, соціальних і духовних потреб» [3]. Тобто це єдина реальна форма людського суспільства, це єдиний спосіб людського співжиття. Лише в суспільстві людина може розвинути та ста-

ти людиною. Поза суспільством людина не може функціонувати, вона навіть не може навчитися говорити. Суспільні відносини є головним, визначальним у людському житті, у відносинах між людьми.

Суспільні відносини – це особливий суспільний статус особи, її місце й роль серед людей. Наприклад, як зазначається в літературі, учитель, суддя, пішохід, покупець, глядач, президент, міністр, батько, син, сусід, слідчий, прокурор – це все суспільні відносини, суспільні якості певної особи, її призначення, права й обов'язки, її суспільні можливості. Нічим іншим люди не відрізняються один від одного в суспільстві: ні тканинами чи органами тіла, ні його температурою, ні складом крові. Моральні норми, право, як і законодавство, не пов'язані з фізіологічними особливостями особи, її здоров'ям чи хворобами.

Ці норми регулюють лише права й обов'язки особи, тобто вони стосуються лише суспільних особливостей особи, її суспільного статусу. У всьому іншому люди є рівними, незважаючи на вік, стан здоров'я, колір шкіри чи якісь інші психофізіологічні особливості [4, с. 10].

Варто зазначити, що суспільні відносини не статичні та не унітарні, вони розвиваються та вдосконалюються разом з історичним розвитком і прогресом суспільства. Поступово збільшуючи своє різноманіття, складність та значення, саме суспільство й держава постійно намагаються закріпити та охороняти існуючі суспільні відносини від злочинних посягань. Так, посягання на суспільні відносини, їх злочинна зміна тому й визнається суспільно небезпечним і караним діянням, що порушує встановлені на користь панівного класу суспільні відносини. Саме заради охорони існуючих суспільних відносин видаються кримінально-правові норми, встановлюються кримінально-правові заборони. Отже, кримінальне право об'єктом злочину визнає суспільні відносини.

Однак, незважаючи на фундаментальне теоретичне обґрунтування визначення суспільних відносин об'єктом злочину, існують непоодинокі випадки визначення об'єктом злочину відмінних від суспільних відносин явищ. Серед таких фігурують ті або інші державні інтереси, матеріальні цінності, майно в значенні сукупності речей або самі речі, матеріали або люди. Такі автори, як Є.В. Фесенко, С.Б. Гавриш, А.Л. Піонтковський, або доповнюють суспільні відносини такими явищами, або підміняють їх.

Так, С.Б. Гавриш взагалі відмовлявся визнавати суспільні відносини як об'єкт злочину, обґрунтовуючи це твердженням тим, що суспільні відносини є нічим іншим, як формою наукової абстракції [2, с. 28], кримінальне право охороняє, за його словами, безпосередньо життя, здоров'я, гідність, майно, природні об'єкти тощо.

Не такою категоричною, а тому більш поширеною, є думка, що безпосереднім об'єктом посягання на власність є не тільки відносини власності, а майно, речі. Професор А.А. Піонтковський, наприклад, стверджував, що будь-який злочин прямо або побічно є посяганням на суспільні відносини й що об'єктом злочину можуть бути будь-які суспільні відносини, які охороняються кримінальним законом, проте інколи безпосереднім об'єктом злочину можуть бути не суспільні відносини, а майно, фізична особа (громадянин), продукти сільського

господарства, інвентар, урожай. Учений не визнавав безпосереднім об'єктом злочину суспільні відносини. Він вважає, що незаконна розробка надр, незаконне користування землею, незаконна ловля риби, незаконна порубка лісу та інші злочини не можуть кваліфікуватися як злочини проти власності (як викрадення) [8, с. 7–8]. У такому загальному вигляді це положення не беззаперечне, оскільки незаконний вилов риби може бути й викраденням її, тобто посяганням на відносини власності [7].

Різна кваліфікація аналогічних діянь визначається відмінністю конкретних суспільних відносин, що виступають об'єктом цих посягань. Без вказівки на ці суспільні відносини неможливо пояснити, чому злочинне посягання на одні матеріальні об'єкти визнається викраденням, а посягання на інші таким не є. Фактично А.А. Піонтковський називав предмет посягання його об'єктом, що змушувало його щоразу вказувати на те, що за безпосереднім об'єктом злочину стоять конкретні суспільні відносини, які ще необхідно розкрити, щоб більш глибоко зрозуміти істинне суспільно-політичне значення злочину.

М.Й. Коржанський і В.Я. Тацій зазначають, що таке подвоєння об'єкта злочину необґрунтоване, оскільки воно створює уявлення про існування двох різних видів об'єктів посягання й не вказує, який із цих двох об'єктів треба вважати об'єктом посягання в конкретному випадку вчинення злочину. Насправді безпосереднім об'єктом злочину є саме суспільні відносини, тобто злочин завжди спрямований на зміну суспільних відносин, а не на заподіяння шкоди чомусь іншому. Будь-який злочин прямо, а не побічно посягає на суспільні відносини.

Як зазначає В.Я. Тацій, позицію А.А. Піонтковського щодо невизнання безпосереднім об'єктом злочину суспільних відносин активно критикував і Я.М. Брайнін, вказуючи: «У всіх випадках безпосереднім об'єктом злочину є суспільні відносини, і завдання полягає в тому, щоб правильно на основі ознак, виражених у кримінальному законі, визначити його. Саме в цьому й полягає вимога матеріалістичної діалектики – виявити сутність явищ у самих явищах» [8, с. 8].

Таким чином, С.Б. Гавриш та А.А. Піонтковський фактично займають однакову позицію, для розгляду якої, а також для того, щоб виявити «сутність явищ у самих явищах», необхідно проаналізувати фундаментальну позицію, на якій і ґрунтуються ці концепції. Такою, очевидно, є повне або часткове визнання об'єктом злочину майна, а також критика реальності існування суспільних відносин.

Варто зазначити, що вже під час з'ясування змісту самого слова «майно» стає очевидним беззаперечне існування суспільних відносин. Так, якщо під майном розуміти конкретні речі, предмети, то не можна не помітити, що вони вже не вільні від суспільних відносин.

Речі, предмети, що визнаються майном, уже суспільно опановані однією особою та введені в суспільні відносини. Це значить, що для одного вони «мої», а для всіх інших «чужі». Як зазначає М.Й. Коржапський, «моє» та «чуже» – це найбільш глибока й суттєва характеристика відносин власності, яка закріплює

ці відносини та прагне їх зробити непорушними. Юридичне закріплення такої належності відбувається за допомогою інституту права власності, визначення якого міститься в юридичній довідниковій літературі: «Право власності – сукупність юридичних норм, які закріплюють та охороняють належність матеріальних благ певним суб'єктам, які передбачають об'єм і склад прав власника щодо належного йому майна, способи та межі цих прав» [11, с. 353]. Визначення подано також у системі норм вітчизняного законодавства: «Право власності – право особи на річ (майно), яке вона здійснює відповідно до закону за своєю волею, незалежно від волі інших осіб. Зміст права власності складає право володіння, користування та розпоряджання своїм майном» [10].

Злочини проти власності й спрямовані на ці відносини та руйнують їх, позбавляючи власника можливості володіти ними й користуватися. Тому в якому б значенні не розуміти термін «майно» (як рівнозначний поняттю «річ» або як сукупність майнових прав та обов'язків, або як матеріальне благо), майно не може бути визнане об'єктом злочину. Майно не є об'єктом злочину тому, що винний чинить посягання не на майно, шкода злочином заподіюється не майну, не речі. Навіть у тих випадках, коли річ, предмет знищується або пошкоджується під час вчинення злочину, суспільна шкода заподіюється не речі, предмету, а його власнику або володарю. Хоча майно й тісно пов'язане з поняттям власності, проте за своїми суспільними властивостями, суспільними відносинами воно не є й не може розглядатися як явище, тотожне відносинам власності [6, с. 8–11].

Майно не може бути об'єктом посягання також тому, що в суспільному житті людей існують відносини не між людиною й річчю, а між людьми щодо речей. Правочинність власника не має відповідного обов'язку речі надавати себе в його володіння, користування й розпорядження. Цьому праву власника відповідає обов'язок усіх інших осіб не перешкоджати власнику володіти, користуватися й розпоряджатися річчю. Отже, відносини існують тільки між людьми щодо речей, а не між особами й речами.

Як зазначає М.Й. Коржанський, оскільки відносини завжди поєднані з речами та проявляються як речі, то цей зовнішній речовинний прояв суспільних відносин власності іноді приймається за самі суспільні відносини. Проте очевидно, що не в цьому суть явища. Оскільки власність – це відносини між людьми щодо речей, майна, що є властивостями, сторонами суспільних відносин, то чуже майно є предметом посягання на власність, а не об'єктом цих злочинів [4, с. 19–20].

Крім того, визначення майна об'єктом викрадення не дозволяє пояснити, чому в одних випадках діяння щодо майна кваліфікуються як викрадення, а в інших – як самоправство. Визначення майна об'єктом викрадення робить майже неможливим відмежування викрадення від самоправства чи викрадення від незаконного полювання або незаконного заняття рибним промислом [5]. У такому разі відбувається неправильна соціальна оцінка та кваліфікація діяння, оскільки будь-яке діяння стосовно майна або щодо нього є злочином проти власності.

За такого підходу неможливо визначити об'єкт посягання, зрозуміти суть злочину, його соціальну спрямованість. Без з'ясування тих суспільних відносин, речовинним вираженням яких є предмет, річ, неможливо ні зрозуміти злочин, ні оцінити його суспільну небезпеку, ні дати йому правильну юридичну кваліфікацію.

Ще одним підходом до визначення об'єкта злочину є включення до нього разом із суспільними відносинами також їх правових форм (нормативістська теорія кримінального права). Однак правова форма суспільних відносин злочином не змінюється. Очевидно це стає на прикладі права власності на викрадену річ, яке через викрадення не анулюється. За власником залишається право витребування цієї речі від викрадача чи несумлінного набувача, тобто право власності завжди зберігається за власником. Воно не може бути викрадене й за загальним правилом є невідчужуваним.

Опоненти такого підходу стверджують, що норми права не можуть бути визнані об'єктом посягання, тому що, по-перше, злочин у деяких випадках посягає на суспільні відносини, які правом не регулюються (деякі статеві відносини, громадський порядок тощо), по-друге, суспільні відносини, врегульовані нормами кримінального права, тобто кримінальні правовідносини, не існують до моменту вчинення злочину, як не існує й об'єкта цього правопорушення. Об'єкт злочину, навпаки, завжди існує до вчиненого на нього злочинного посягання й незалежно від останнього. Інше рішення (кримінально-правова норма охороняє об'єкт, якого не існує) є абсурдним.

Також не визнавав суспільні відносини об'єктом злочину Є.В. Фесенко, натомість об'єктом він вважав «цінності»: «Суспільні відносини не є єдиною та універсальною характеристикою об'єкта злочину. Наприклад, цим поняттям не охоплюються такі особисті блага людини, як життя та здоров'я» [9, с. 45–46]. Хоч учений і називає об'єктом злочину суспільні відносини, проте, класифікуючи їх, стверджує: «Цінності можуть бути нематеріалізованими тощо» [9, с. 49].

Загалом щодо цього варто зазначити, що ціннісний підхід до проблеми злочину вимагає насамперед пильної уваги до об'єкта злочину з погляду його цінності. З'ясування цінності об'єктів кримінально-правової охорони має дійсно важливе значення. Однак для цього необхідно мати ясне уявлення про те явище, цінність якого потрібно з'ясувати.

Резюмуючи викладене, варто зазначити, що, визнаючи суспільні відносини загальним об'єктом злочину, доцільно стверджувати, що й будь-який злочин також посягає на суспільні відносини. Оскільки правильно, що всі злочини посягають на суспільні відносини, то також правильним є те, що кожен із них окремо так само посягає на суспільні відносини. Без визнання суспільних відносин об'єктом злочину неможливо пояснити суспільну небезпеку діяння.

Як зазначає М.Й. Коржанський, якщо визнати за об'єкт деяких злочинів щось відмінне від суспільних відносин (речі, гроші, урожай тощо), то стає неможливим обґрунтувати кримінальну відповідальність за заволодіння цими предметами або за їх споживання, знищення, передачу третім особам та інші дії [4, с. 24]. Образно висловлюючись, об'єкт злочину – це мішень, у яку б'є будь-

який злочин. Такою мішенню є суспільні відносини. Там, де немає посягання на суспільні відносини, де зміною суспільних відносин не заподіюється суспільна шкода, немає злочину.

Об'єктом злочину виступають тільки ті суспільні відносини, що перебувають під охороною кримінального закону. Відносини, які перебувають поза сферою правового регулювання, а також заборонені правом, об'єктом злочину бути не можуть.

Таким чином, проаналізувавши точки зору багатьох вітчизняних і зарубіжних науковців-фахівців у галузі кримінального права, доходимо висновку, що об'єктом злочину в кримінальному праві є існуючі суспільні відносини, поставлені під охорону кримінального закону, порушенням яких заподіюється суспільно небезпечна шкода.

Література:

1. Бойцов А.И. Преступления против собственности / А.И. Бойцов. – СПб. : Издательство «Юридический центр Пресс», 2002. – 312 с.
2. Гавриш С.Б. Уголовно-правовая охрана природной среды Украины. Проблемы теории и развитие законодательства / С.Б. Гавриш. – Х. : Основа, 1994. – 639 с.
3. Запит «Суспільні відносини» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ru.wikipedia.org/wiki>.
4. Коржанський М.Й. Об'єкт і предмет злочину : [монографія] / М.Й. Коржанський. – Д. : Юрид. акад. Мін-ва внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2005. – 252 с.
5. Кримінальний кодекс України : Закон України (станом на 13 березня 2014 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15/page6>.
6. Матышевский П.С. Преступления против собственности и смежные с ним преступления / П.С. Матышевский. – К. : Юринком Интер, 1996. – 240 с.
7. Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 10 грудня 2004 р. № 17 [Електронний ресурс]: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/v0017700-04>.
8. Таций В.Я. Объект и предмет преступления в советском уголовном праве / В.Я. Таций. – Х. : Высшая школа ; Изд-во при ХГУ, 1988. – 198 с.
9. Фесенко Є.В. Злочини проти здоров'я населення та система заходів з його охорони / Є.В. Фесенко. – К. : Атіка, 2004. – 279 с.
10. Цивільний кодекс України : Закон України (станом на 28 березня 2014 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15/page6>.
11. Юридический энциклопедический словарь / ред. А.Я. Сухарев. – 2-ге вид., доп. – М. : Русский язык, 1987. – 416 с.